

přítomnost státních úředníků v odlehlých pohraničních a jiných špatně dostupných oblastech. Tento kontakt se „státním aparátem“ zprostředkoval v těchto lokalitách povědomí o přináležitosti ke státnímu teritoriu a rakouští a britští kartografové se tak stali nositeli „státní“ identity.¹²⁵

Jak ve Spojeném království, tak v habsburské monarchii došlo na přelomu 18. a 19. století k proměně vztahu mezi státem a jeho teritoriem. Statistické soupisy a kartografická vyobrazení se velkou měrou podílely na materializaci a propojení jednotlivých míst v myslí veřejnosti. Na důležitosti nabyly i vnější politické hranice jakožto mezníky státem nárokovaného geografického prostoru.¹²⁶ Tento prostor ale nebyl, i přes snahu vycházející z politického centra, naprosto unifikovatelný. Do hry zde vstupovala kulturní a etnická heterogenita obou politických celků, stejně jako autonomistické tendence vyvolané centralizujícím tlakem. V samotných Čechách a Irsku se postupně etablovaly dvě oddělené komunity, z nichž ta méně početná, která se však mohla opřít o většinu v rámci rakouského nebo britského státního celku, aspirovala na kulturní a politickou dominanci. Kromě významu politických hranic tak stoupala i důležitost hranic sociálních a kulturních. Otázkou je, nakolik se tento vývoj reflektoval v prostorovém vnímání cestovatelů na přelomu 18. a 19. století a jaká strukturující kritéria figurovala na mentálních mapách Čech a Irsku, zvláště mohli-li se zde němečtí a britští návštěvníci kulturně ztotožnit s částí obyvatelstva.

Cestování, cestopisy a jejich autoři

Cestopis: žánr na pomezí mezi naučnou a beletristickou literaturou

Cestování a produkce cestopisné literatury nebyly v polovině 18. století ničím neznámým. Za nejstarší literární popis cesty je považován již Epos o Gilgamešovi, jehož psaná verze vznikla ve 2. tisíciletí př. n. l. Podobně jako nejznámější antické ztvárnění cesty, Homérova Odyssea, je též Epos o Gilgamešovi spíše metaforickým dílem, zobrazujícím životní pouť a zkoušky, kterým je jedinec vystaven na cestě k získání moudrosti. I přes tento mytický charakter splňuje Gilgamešovo i Odysseovo putování základní definici cestování, kterou je pohyb jedince v prostoru.¹²⁷ Během středověkého a raně novověkého období se značně rozšířila škála důvodů a motivací, kvůli kterým se jednotlivci rozhodli opustit domácí zázemí a vydat se na cestu do více či méně vzdálených končin. Z pohledu literárního a historického výzkumu je cestování nejčastěji analyzováno z hlediska svého typu a funkce. Různou podobu měly středověké náboženské poutě, renesanční objevitelské výpravy, výchovné kavalírské cesty nebo prakticky motivované cesty obchodníků a diplomatů. I literární zápisky z těchto cest, pakliže se dochovaly, mají odlišnou a svěbytnou formu.¹²⁸

Největší význam pro žánrový vývoj cestopisu v 18. století mělo etablování tzv. humanistického cestopisu. Během 15. a 16. století byl v huma-

¹²⁵ Haslinger, *Grenzen als Strukturprinzip*, zde s. 14; Caroll, P., *Science, culture and modern state formation*, Berkeley – Los Angeles 2006.

¹²⁶ Evans, R. J. W., *Frontiers and National Identities in Central-European History*. In: týž, c. d., s. 114–133, zde s. 120–121.

¹²⁷ Hlavin-Schulze, K., „*Man reist ja nicht, um anzukommen*“: *Reisen als kulturelle Praxis*, Frankfurt am Main 1998, s. 22–24.

¹²⁸ Typologizaci cestování se zabývá velké množství literatury. Výběrově srov. Korte, c. d.; Mączak – Teuteberg (ed.), c. d.; Maurer, M. (ed.), *Neue Impulse der Reiseforschung*, Berlin 1999; STAGL, J., *Eine Geschichte der Neugier: die Kunst des Reisens 1550–1800*, Wien 2002.

nistických kruzích v souvislosti s formováním nové koncepce vzdělání diskutován i smysl cestování. Nově byl zdůrazněn význam cestování jako prostředku k dovršení vzdělání. Odpoutání se od domova a od důvěrně známých věcí mělo kromě poznání nového přispět i k formování soběstačnosti a samostatného úsudku. K tomuto pohledu přispěla i legitimizace „zvídavosti“, která stála v protikladu ke středověkému důrazu na dogmatismus. Základem nového typu vzdělání byla dobře položená otázka, která měla produkovat posun v myšlení a vědě. Cílem humanistického cestopisu tak bylo zprostředkovat nové informace a fakta a jeho styl se měl přiblížit vědeckému žánru. Cestopis zároveň informoval o věcech zajímavých, tj. „kuriózních, podivuhodných a pozoruhodných“.¹²⁹ Ty byly mnohdy – zejména jednalo-li se o kuriozity z méně známých oblastí – obtížně ověřitelné, a autoři cestopisů se proto snažili propůjčit svým textům zdání objektivity. Toho dosahovali citováním autorit (důvěryhodně působily zejména antické prameny) a využitím odosobněného a standardizovaného stylu výkladu. Humanistický cestopis se tak profiloval jako normovaný soupis pozorování a informací, jehož struktura se odvíjela od časové a místní posloupnosti.¹³⁰

Změněný přístup k cestování a důraz, který byl kladen na „dobrý“ a „přínosný“ způsob cestování, podnítil produkci metodických příruček sloužících budoucímu cestovateli. Kromě udělení praktických cestovních rad bylo hlavním smyslem těchto instrukcí osvětlit obecný přínos cestování a seznámit čtenáře s existujícími cestovatelskými poznatky. Tato témata se ve druhé polovině 16. století stala základem textů a učení, souhrnně označovaného jako *Ars apodemika* či *prudentia peregrinandi*, tj. umění cestovat. Publikování příruček v tomto duchu se stalo celoevropským fenoménem a jejich receptce změnila v období mezi 16. a 18. stoletím celou metodiku cestování. Obsah instrukcí podléhal ustálené formě a zahrnoval definici cestování, argumenty pro a proti vydání se na cestu, zdravotní doporučení, náboženská poučení (to se týkalo zejména textů publikovaných v protestantských zemích, které v cestě do vyhledávaných, především katolických destinací spatřovaly potenciální nebezpečí náboženského pochybení, či dokonce konverze), praktické cestovní rady, krátký popis navštěvovaných zemí, obyvatelstva a politického uspořádání, charakteristiku klimatických podmínek, doporučení, jak používat cestovní pomůcky jako mapy a nástroje určující směr

¹²⁹ Stagl, c. d., s. 75.

¹³⁰ Tamtéž, s. 74.

a vzdálenost, seznamy pozoruhodností, které by neměly být opomínuty, a návody na budoucí zhodnocení významu cesty.¹³¹

Původním humanistickým záměrem bylo adresovat průvodce všeobecně vzdělané vrstvě. V průběhu 17. století se však stále častěji stávaly pomůckou šlechtických vychovatelů, doprovázejících na cestách (zejména italských) mladé urozené svěřence, a styl apodemických textů se tedy stále více přizpůsoboval potřebám *grand tour*.¹³² Během následujícího století ale došlo k významné proměně sociální skladby cestovatelů. Stále větší podíl na cestování získávala střední vzdělaná vrstva, která v této době začala disponovat potřebným ekonomickým kapitálem a volným časem. V Británii k této změně došlo již na počátku 18. století, německé měšťanstvo následovalo tento trend až o půl století později. Díky tomuto předstihu bylo britské literární prostředí i hlavním iniciátorem žánrové proměny cestopisné literatury.¹³³ Na počátku 18. století ustala produkce původních apodemických příruček a místo nich začaly vznikat nové instruktážní texty, založené na osvícenských hodnotách a určené novému typu středostavovského vzdělaného cestovatele. V Británii představoval první takový spis *A Collection for Improvement of Husbandry and Trade* [Sbírka doporučení ke zlepšení hospodářství a obchodu] od Johna Houghtona, publikovaný v letech 1692–1703 a opětovně vydávaný v průběhu 18. století. Jeho zaměření na ekonomický profit, který mohou přinést vědomosti nabyté během zahraničních cest nejen samotnému cestovateli, ale i jeho vlasti, dokumentoval změnu v pojetí smyslu cestování, který byl nově vymezen patriotickým zájmem o blaho rodné země.¹³⁴

Společenská transformace cestování se promítala i do samotné produkce cestopisné literatury. Cestující aristokraté sice měli za úkol (většinou zadaný otcem, který cestu financoval) vypracovat cestovní deník, ten byl ale v mnoha případech sepsán samotným vychovatelem a byl v rukopisné formě určen jen nejbližšímu rodinnému okruhu. Oproti tomu se pro mnoho příslušníků střední třídy stalo nedílnou součástí cesty i následné zprostředkování zkušeností a nabytých znalostí širšímu

¹³¹ Tamtéž, s. 94–106.

¹³² K cestám německé a britské šlechty srov. Grosser, T., *Reisen und soziale Eliten. Kavalierstour – Patrizierreise – bürgerliche Bildungsreise*. In: Maurer (ed.) c. d., s. 135–176, a Black, J., *The British and the Grand Tour*, London 1985.

¹³³ Fischer, T., c. d., s. 137.

¹³⁴ Houghton, J., *A collection for the improvement of husbandry and trade: Consisting of many valuable materials relating to corn, cattle, hops, wool, &c.*, London 1692–1703; srov. Hunt, M., *Racism, Imperialism, and the Traveler's Gaze in Eighteenth-Century England*, *The Journal of British Studies*, 32, 1993, č. 4, s. 333–357, zde s. 348–349.

čtenářskému okruhu. Vznikl tak nový typ cestopisné literatury, který odpovídal osvícenským hodnotám a zájmům. Tento osvícenský cestopis si jako prostředek seznámení se s více či méně známými destinacemi získával během 18. století stále větší čtenářskou oblibu.¹³⁵

Od objektivismu k subjektivismu: žánrová proměna německé a anglické cestopisné literatury v 18. a 19. století

Třebaže se v průběhu 18. století cestování značně „zdemokratizovalo“, zůstala produkce osvícenského typu cestopisu a jeho čtenářská recepce omezena pouze na skupinu vzdělané střední třídy. Cestopis byl akceptován jako médium zprostředkující objektivní informace a svým charakterem se blížil encyklopedickým textům, seznamujícím čtenáře s poznatky o navštívených regionech, o jejich politickém systému, klimatu, obyvatelstvu a jeho kultuře a zvycích. Podobně jako u aristokratické *grand tour* bylo cestování normováno souborem metodických textů. Instrukční literatura měla nejen poučit čtenáře o praktických otázkách, ale, a to zejména, odhalit pravý smysl cestování. S tím souvisela i výchova ke správnému způsobu pozorování a k tomu, jak tato pozorování hodnotit, využít a zprostředkovat.¹³⁶ Do popředí při tom vystupovaly dobové společenské hodnoty, uznávané především střední třídou a reprezentované triádou „vědění, morálka a rozum“.¹³⁷

Základním požadavkem osvícenského cestopisu byla objektivita, které bylo podle dobového přesvědčení možné dosáhnout při zachování určitých postupů regulujících způsob poznání a popis. Většina autorů se snažila čtenáře ujistit o svém nestranném pohledu a o objektivním zaznamenání pozorovaných jevů. Londýnský knihkupec a inspicient William Rufus Chetwood, který podnikl cestu do Irska krátce před polovinou 18. století, se ve svých dopisech vyznává právě z touhy posoudit tuto zemi z nezaujatého pohledu. Ještě během plavby do irského Dublinu tak píše svému příteli:

I will assure you, I shall not be biased: I will describe every thing I see and hear with the utmost Impartiality; I shall expose their Faults, and not conceal their Virtues.¹³⁸

135 Bödeker, H. E., Reisbeschreibungen im historischen Diskurs der Aufklärung. In: Bödeker, H. E. – Iggers, G. G. – Knudsen, J. B. – Reill, P. H. (ed.), *Aufklärung und Geschichte. Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 81), Göttingen 1986, s. 276–298, zde s. 278–279.

136 K osvícenské instrukční literatuře srov. Stagl, c. d., s. 285–303.

137 Beyrer, K., *Die Postkutschenreisen*, Tübingen 1985, s. 113–117.

138 Chetwood, c. d., s. 49.

Ujišťuji Vás, že se zdržím vši předpojatosti: popíši s největší nestranností vše, co uvidím a uslyším; poukáži na jejich ctnosti a nebudu zakrývat jejich nedostatky.

Název, který Chetwood při publikaci svých dopisů v knižní podobě zvolil, měl již dopředu nastínit oblasti, o nichž má kniha informovat. Stejně jako u dalších osvícenských cestopisů byl naprosto výstižný a kromě hlavního titulu *A Tour through Ireland in several Entertaining Letters* obsahoval i obsáhlý podtitul: *WHEREIN The present State of that Kingdom is consider'd; and the most noted Cities, Towns, Seats, Rivers, Buildings &c. are described. INTERSPERSED with Observations on the Manners, Customs, Antiquities, Curiosities, and Natural History of that Country* [S rozvahou o současném stavu tohoto království a s popisem nejvýznamnějších měst, městeček, usedlostí, řek, budov atd.]. Čtenáři muselo být již na první pohled zřejmé, že ho tato kniha zasvětil do všech normovaných a katalogizovaných okruhů vědomostí, uznávaných v osvícenském intelektuálním prostředí.

Přestože se požadovaná objektivita projevovala častěji jen jako snaha nezveřejňovat nepravdivé, nepředpojaté a pokud možno vyčerpávající informace, byla u některých autorů „pravda“ chápána ve vyšší filozofické rovině jako absolutní výsledek racionálního poznání. Míra takového poznání ale byla nutně omezena samotnou osobností autora. Napětí vyplývající z konfliktu mezi zjevnou snahou o zprostředkování objektivního popisu a subjektivním hodnotovým soudem je patrné zejména v jednom z nejznámějších německých cestopisů druhé poloviny 18. století *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781* [Popis cesty po Německu a Švýcarsku z roku 1781] od významného berlínského spisovatele a nakladatele Christopha Friedricha Nicolaie.¹³⁹

Nicolaiův dvanáctidílný cestopis, který i přes svůj značný rozsah zaznamenal pouze část cesty z Pruska přes Durynsko, Bavorsko, Vídeň a jihoněmecké státy k hranicím se Švýcarskem, vzbudil ve své době mnoho kladných i záporných reakcí. Důvodem byla právě „láska k pravdivosti“,¹⁴⁰ z níž se autor vyznával a která zapříčinila Nicolaiem předem očekávanou kritiku ze strany publika zastávajícího jiný názor.¹⁴¹ Při své

139 Nicolai, CH. F., *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz, im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten, von Friedrich Nicolai*, 12 dílů, Berlin – Stettin, 1783–1796.

140 Tamtéž, 7. díl, 1786, Anhang, s. 3.

141 Kritika pocházela především z řad katolických intelektuálů, kteří odmítli Nicolaiovy protikatolické výroky. Srov. Frey, M., Toleranz und Selektion. Konfessionelle Signaturen zwischen

cestě Německem se sice Nicolai nezastavil přímo v Čechách – po návštěvě Bamberku a Erlangenu cestoval přímo do Norimberku, Řezna a oblíbeným lodním spojením po Dunaji do Vídně – dlouhodobý pobyt v hlavním městě rakouské monarchie mu ale poskytl příležitost okomentovat stav „vědy, průmyslu, náboženství a zvyků“ na celém území habsburského státu, a tedy i v Českém království. Nejčastěji se tak dělo v souvislosti s popisem konfesionálních poměrů, kdy pro Nicolaie Čechy, i přes čerstvě vydaný toleranční patent, představovaly baštu náboženské nesnášenlivosti.¹⁴² Rozpor mezi Nicolaiovou snahou o reálné zachycení pravdy a hodnocením založeném na autorových subjektivních názorech se projevil i v obecnějším smyslu než pouze v očividné podpoře protestantského vyznání. Jak ukazuje analýza Nicolaiova spisu od německého literárního historika Hanse Joachima Piechotty, i přes využití literárních a technických prostředků, které měly u čtenáře navodit dojem objektivního získání a zprostředkování informací, se autor nedokázal distancovat od vlastního vědomí.¹⁴³

U Nicolaie bylo toto prakticky nemožné oddělení objektivní a subjektivní překlenuto sebejistým přesvědčením o autoritě vlastního názoru a absolutní možnosti vlastního poznání.¹⁴⁴ Charakteristickým rysem Nicolaiova popisu byla snaha o detailní deskripci každého objektu, která by odpovídala požadovanému exaktnímu způsobu získávání znalostí. Tato „totalita popisu“, vlastní nejen tomuto, ale i dalším dobovým cestopisným textům, představovala další z metod, které měly čtenáře

1770 und 1830. In: Blaschke, O. (ed.), *Konfessionen im Konflikt: Deutschland zwischen 1800 und 1970: ein zweites konfessionelles Zeitalter*, Göttingen 2002, s. 113–153.

142 Nicolai, c. d., 5. díl, 1785, s. 182 a 218.

143 Pokud jde o technické prostředky, jedná se zejména o využití speciálního měřiče vzdálenosti napojeného na zadní osu vozu, který pro Nicolaie před cestou sestavil berlínský obchodník Catel. Srov. Nicolai, c. d., 1. díl, 1783, s. 18–20. I přesto, že se využití tohoto instrumentu snaží Nicolai prezentovat jako objektivní způsob diferenciací prostoru, rozděleného na přesně změřené vzdálenosti mezi dvěma stanovenými body, a že nástroj má sloužit ke konkretizaci abstraktního vnímání pohybu, připomíná Piechotta dvě zásadní meze („Reiseparadoxon“) takto provedeného „objektivního“ měření. První se týká samotného procesu měření – Catelův přístroj samozřejmě nezaznamenával pouze vzdálenost mezi dvěma místy, ale i objížďky způsobené překážkami na silnicích, které tou dobou byly ve většině německých států více než časté. Namísto měření vzdálenosti, jakožto objektu, se tak měří celková trasa, kterou musí absolvovat dostavník, resp. Nicolai, jakožto cestující subjekt. Stejně tak subjektivní je i Nicolaiův výběr geografických bodů, představujících kritéria pro měření vzdáleností. Pakliže přičteme ještě technické závady na přístroji, o kterých se často zmiňuje sám autor, je zřejmé, že ani tento exaktní způsob měření není prost subjektivního a nepřesného hlediska. Srov. Piechotta, H. J., *Erkenntnistheoretische Voraussetzungen der Beschreibung: Friedrich Nicolais Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781*. In: *týž, Reise und Utopie. Zur Literatur der Spätaufklärung*, s. 98–150, zde s. 106–111 a s. 119.

144 Nicolai, c. d., 7. díl, 1786, Anhang, s. 129.

přesvědčit o autorově nestrannosti.¹⁴⁵ Protože se kvůli hustému popisu Nicolaiův cestopis rozrostl na více než pět tisíc stránek (a i ostatní dobové publikace jsou charakteristické svým značným rozsahem), bylo i pro něj, v rámci zachování určité obsahové soudržnosti, nezbytné informace třídit a strukturovat, stejně jako k nim připojit hodnotový soud. Jak již bylo výše uvedeno, z Nicolaiovy perspektivy bylo jeho vlastní mínění totožné s „pravdivým“ hodnocením, proto zde pro něj nedocházelo k žádnému rozporu mezi subjektivitou a objektivitou. Z vnějšího pohledu ale toto posouzení záviselo na tom, do jaké míry bylo čtenářské publikum ochotno akceptovat autora stanoviska. Pokud se hodnotová měřítko u autora a publika shodovala, tj. pakliže vycházela ze stejné kultury a „mentality“, mohly být i autorovy subjektivní názory širší veřejností přijímány jako objektivní a normativní výpovědi.

Společně se zvyšující se popularitou cestování došlo během druhé poloviny 18. století také k značnému nárůstu produkce cestopisné literatury. Nabývající množství titulů a vliv, který na tento žánr měla ostatní literární tvorba a filozofické myšlení, zapříčinily postupnou erozi jeho původního objektivně-informativního účelu. Osvícenská podoba cestopisu byla stále více kritizována a místo něho se čtenářskému zájmu začal těšit nový typ cestopisné literatury, přebírající prvky beletristického popisu. Tón v tomto případě udávalo francouzské a anglické literární prostředí, z nichž čerpalo inspiraci i prostředí německé.

V Británii se pokles čtenářského zájmu o encyklopedický a odosobněný popis tou dobou již důvěrně známých destinací, ke kterým patřila především italská a francouzská města, projevil již nedlouho po polovině 18. století. Autoři cestopisné literatury nacházeli v tomto případě dvě možná východiska. Někteří se rozhodli vyhledat regiony, které nepatřily mezi typicky navštěvované. Byla objevena taková místa jako Korsika, Sicílie nebo Malta. Častěji než dříve byl zájem čtenářů povzbuzován líčením subjektivních pocitů a zážitků. Směsici starého a nového reprezentoval v anglickém literárním prostředí popis cesty po Francii a Itálii od skotského spisovatele Tobiase Smolletta publikovaný v roce 1766. Celý název dvousvazkové knihy – *Travels through France and Italy, containing Observations on Character, Customs, Religion, Government, Police, Commerce, Arts, and Antiquities, with a particular Description of the Town, Territory, and Climate of Nice, to which is added a register of the Weather, kept during a residence of eighteen months in that City* [Cesty po Francii a Itálii,

145 Piechotta, c. d., s. 127.

s pozorováním jejich charakteru, zvyků, náboženství, vlády, správy, obchodu, umění a památek atd.] –, připomíná svou délkou a výstižností již zmíněnou publikaci Williama Chetwooda a odpovídá tak typu encyklopedického osvícenského cestopisu. Samotný text ale obsahoval kromě v názvu slíbených informací i popis drobných nehod, strastí a Smollettoových dojmů, které měly pobavit budoucího čtenáře.¹⁴⁶

Sedesátá léta 18. století přinesla vedle tohoto díla, ve kterém se jen opatrně prosazovala individualita autora, i publikaci dvou zásadních textů, jež urychlily odklon od tradičního popisného stylu a relativizovaly výpočetní hodnotu informací zprostředkovaných cestopisnou literaturou. První z těchto publikací byl pedagogický spis Jeana Jacquese Rousseaua z roku 1762 *Emil čili o výchově* (*Émile, ou De l'éducation*), jehož pátá kniha obsahovala i část věnovanou cestování.¹⁴⁷ Již v jejím úvodu se Rousseau kriticky vyjádřil k informativní hodnotě osvícenských cestopisů, když tvrdil, že mu ani jejich celoživotní četba nepřinesla jednotný pohled na jeden a týž národ. Vina byla samozřejmě na straně autorů, kteří se svá díla snažili zpestřit řadou neupřímností a výmyslů. I kdyby však byli všichni autoři cestopisné literatury upřímní a seznamovali čtenáře jen s tím, co viděli, nebo s tím, čemu opravdu věřili, nebylo možné, aby vše nepopisovali skrze vlastní optiku a subjektivní pohled a nelišili se tak jeden od druhého. Pro někoho, kdo se chtěl opravdu poučit, bylo pouhé čtení ztrátou času a jediným východiskem bylo vidět vše na vlastní oči. „Smíme čísti, musíme viděti,“ doporučil Rousseau Emilovi i svým čtenářům.¹⁴⁸

U části čtenářské veřejnosti podnítil *Emil* touhu cestovat a poznávat ne na základě literatury a cizího úsudku, ale na základě vlastní zkušenosti. Ani Rousseau však nebyl zastáncem cestování beze smyslu, zvláště když se jednalo o součást výchovy. Jako každá jiná rozumová věc muselo mít i cestování a s ním spojené poznání pravidla, jimiž se řídilo. Na rozdíl od tehdy oblíbených návštěv nejznámějších evropských metropolí ale svému žákovi doporučoval návštěvu venkovských regionů. Ve velkých městech byli totiž lidé vždy stejní, ať se jednalo o Paříž nebo o Londýn, měli více či méně podobné předsudky a vyznávali stejné hodnoty. Pravý národní charakter tak poznal cestovatel nejlépe na venkově, kam proniklo pouze málo cizinců a kde docházelo jen k pomalé společenské transformaci.¹⁴⁹ Kromě popularizace samotného cestování tak četba

146 Korte, c. d., s. 52–55.

147 Rousseau, J. J., *Émile, ou De l'éducation*, La Haye 1762; český překlad: týž, *Emil čili o výchování*, 2 díly, Praha 1911.

148 Tamtéž, 2. díl, s. 354.

149 Tamtéž, s. 378.

Rousseaua vzbuzovala i zájem o venkovské prostředí, jež bylo předtím téměř opomíjeno.

Rousseau se v části nazvané *Vyznání víry savojského vikáře* (*Profession de foi du Vicaire savoyard*) zamýšlel i nad samotným způsobem poznání a nastínil limity objektivního pozorování řízeného rozumem, které jedince přibližuje k absolutní pravdě. Poznání bylo podle Rousseaua výsledkem dvou odlišných procesů – vnímání a posuzování. Vnímání probíhalo na základě pocitů a zobrazovalo věci odděleně, vně myšlenkových konstruktů, tak jak se nacházejí v přírodě. Posuzování bylo naproti tomu založeno na srovnání několika věcí, které jsou obrazně přenášeny z místa na místo a pokládány vedle sebe tak, aby vynikly jejich shody a rozdíly. Nalézání vztahu mezi těmito věcmi však bylo hledáním něčeho, co ve skutečnosti neexistuje a co se odehrává pouze v mysli pozorovatele. Tento proces byl individuální a nemohl si nárokovat právo na absolutní pravdu. Pravda byla totiž obsažena pouze ve věcech, nikoli v jejich posuzovateli. Čím méně tak jedinec zapojil vlastní úsudek a čím více se spolehl pouze na své pocity, které dokázaly postihnout jedinečnost každé věci, tím více se mohl přiblížit i samotné pravdě.¹⁵⁰ Rousseauův důraz na subjektivismus a na individuální vnímání, které jedince přibližovalo k pravému poznání, se stal základem preromantického myšlení a sehrál klíčovou roli v budoucím vývoji cestopisné literatury.

Druhou knihou, pocházející z anglického literárního prostředí, jež se rychle rozšířila do dalších evropských států a ovlivnila řadu čtenářů, byla *A Sentimental Journey Through France and Italy* (*Sentimentální cesta po Francii a Itálii*) od angloirského autora Laurence Sterna publikovaná v roce 1768.¹⁵¹ Jako podklad sloužila Sternovi vlastní cesta na kontinent, kterou podnikl v roce 1765. Na titulní straně ovšem nefigurovalo Sternovo jméno a za autora byl označen pan Yorick, který byl, podobně jako v klasickém cestopise, pozorovatelem a vypravěčem. Pro čtenáře znající Sternovo dřívější dílo *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman* (*Život a názory blahorodného Tristrama Shandyho*), kde se postava pastora Yoricka již objevila, však nebyla pravá totožnost autora přílišnou záhadou.¹⁵² Zavádějící nebylo pouze jméno spisovatele, ale i celý název knihy. I přes autorův slib provést čtenáře dvěma nejvyhledávanějšími evropskými destinacemi nedorazil Yorick z Calais dále než do Paříže a kniha byla

150 Tamtéž, s. 89–91.

151 Sterne, L., *Sentimental Journey through France and Italy by Mr. Yorick*, 2 díly, London 1768; český překlad: týž, *Sentimentální cesta po Francii a Itálii*, Praha 1903.

152 Týž, *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*, 9 dílů, London 1759–1767; český překlad: týž, *Život a názory blahorodného Tristrama Shandyho*, Praha 1963.

uzavřena jeho cestou do Lyonu, aniž by zmiňovala Itálii. To ale nebylo natolik podstatné, protože popis okolí a pamětihodností nebyl Sternovým záměrem, a čtenář se nedozvěděl mnoho ani o místech, která Yorick skutečně navštívil. Namísto toho jej Sterne seznámil s Yorickovými pocity a náladami navozenými konfrontací s okolím. V předmluvě, která se poněkud netradičně nenacházela na začátku, ale až na dvacáté stránce textu, se Yorick sám charakterizoval jako sentimentální cestovatel, jehož pozorování byla naprosto odlišná od jeho předchůdců a jehož záměrem nebylo informovat o znalostech a vylepšeních, ale o sobě samém.¹⁵³

Sternova definice a termín „sentimentální cestovatel“ se staly inspirací pro řadu dalších cestopisných děl. To ovšem neznamenalo, že by po publikaci jeho knihy zcela vymizely informativně zaměřené cestopisy a následná produkce se odvíjela pouze od zobrazování subjektivních nálad a pocitů. Texty, které se Sternovu cestopisu stylisticky blížily, pocházely především od literárně a umělecky proslavených autorů, pro něž byl Sterne a jeho dílo přímým vzorem. V anglickém prostředí se mu nejvíce přiblížila sbírka dopisů z cesty po Skandinávii od anglické spisovatelky a filozofky Mary Wollstonecraftové, vydaná v roce 1796.¹⁵⁴ Podobně jako Sternův Yorick se i Wollstonecraftová již dopředu vyznala, že ústředním bodem textu je ona sama, její pocity a reflexe, které v ní pobyt ve Skandinávii vzbudil. Základem byla tedy její vlastní, subjektivní zkušenost a její individuální nazírání na okolí. Na samotném čtenáři pak zůstalo, jak tuto výpověď posoudí.¹⁵⁵

Němečtí čtenáři se se Sternovým dílem mohli seznámit prostřednictvím překladu vydaného ve stejném roce jako anglický originál pod názvem *Yorick's empfindsame Reise durch Frankreich und Italien* [Yorickova sentimentální cesta po Francii a Itálii]. Německý termín *empfindsame* jako ekvivalent anglického *sentimental* byl novotvarem, který překladatel Johann Joachim Bode použil na návrh Gottholda Ephraima Lessinga a záhy se stal uznávaným označením pro německou uměleckou tvorbu konce 18. století.¹⁵⁶ Podobně jako předtím v Británii se i v Německu těšila Sternova Sentimentální cesta obrovské popularitě. Již na počátku sedmdesátých let 18. století vydal svůj vlastní sentimentální cestopis

153 Týž, *Sentimental Journey*, 1. díl, s. 28–31.

154 Wollstonecraft, M., *Letters written during a short residence in Sweden, Norway and Denmark*, London 1796.

155 Chaney, CH, *The Intimate familiar: Essay as autobiography in Romanticism*. In: Stelzig, E. L. (ed.), *Romantic autobiography in England*, Burlington 2009, s. 195–210, zde s. 199.

156 Krüger, R., *Das Zeitalter der Empfindsamkeit. Kunst und Kultur des späten 18. Jahrhunderts in Deutschland*, Leipzig 1972, s. 29.

po Německu, který měl značný čtenářský ohlas, spisovatel Johann Gottlieb Schummel.¹⁵⁷ Dílo však neuspokojilo literární kritiku a odmítavě se k němu vyjádřil především Johann Wolfgang Goethe, jenž Schummelův cestopis označil za pouhou imitaci Sternova díla, které schází opravdovost prožitku, jak ji bylo možné pozorovat u Sternova Yoricka.¹⁵⁸ Sentimentální styl pronikl i do některých dalších cestopisů – ovlivněna jím byla zejména německá spisovatelka Sophie von La Roche – uplatnění našel ale především v románové formě u autorů, jako byli Christoph Martin Wieland, Johann Paul Richter nebo sám Goethe, jehož kniha *Die Leiden des jungen Werthers* (*Utrpení mladého Werthera*) měla až nečekaný společenský dopad.¹⁵⁹

U podstatné části cestopisné produkce na sklonku 18. století se vliv Laurence Sterna a dalších spisovatelů neprojevil přímou snahou o nápodobu hrdinů Yorickova typu, ale přehodnocením vztahu k individualizované autorské výpovědi. Tyto cestopisy se nezříkaly svého nároku na informativní hodnotu, ale vyznačovaly se prolínáním objektivistických, tj. informativních, a subjektivistických prvků. Autoři se již nesnažili vzbudit zdání nestrannosti a na významu nabýval jejich individuální náhled a názor. S touto proměnou a postupným ústupem tradičního odosobněného osvícenského cestopisu se setkáme i v dobové cestopisné literatuře o Čechách a Irsku. Přesné datování této transformace je ale obtížné, ba dokonce nemožné. Různé typy cestopisné literatury ještě dlouho přežívaly vedle sebe a každá z nich si našla své zastánce. Tak se v německém prostředí ještě v polovině osmdesátých let 18. století objevovala snaha zachovat a očistit objektivistický ráz cestopisné literatury. Její vzrůstající produkce, kdy se k publikaci svých zážitků uchyloval stále větší počet cestujících, a s tím spojená klesající vědecká hodnota se staly trnem v oku pro mnohé ctitele exaktního osvícenského cestopisu. Jedním z nich byl i anonymní autor článku *Über die vielen Reisebeschreibungen in unsern Tagen* [O nadbytku cestopisů v naší době], jenž byl otištěn v časopise *Berlinische Monatsschrift* v roce 1784. Uvádí ho ironická gratulace adresovaná imaginárnímu příteli:

157 Schummel, J. G., *Empfindsame Reisen durch Deutschland*, 3 díly, Wittenberg – Zerbst 1771–1772.

158 Martin, A. E., *Moving scenes: the aesthetics of German travel writing on England 1783–1830*, London 2008, s. 62.

159 Goethe, J. W., *Die Leiden des jungen Werthers*, 2 díly, Leipzig 1774; český překlad: týž, *Utrpení mladého Werthera*, Praha 1901; k recepci Sterna v německém prostředí srov. Martin, c. d., s. 39–67; Large, D., „Sterne-Bilder“: Sterne in the German-Speaking world. In: De Voogd, P. – Neubauer, J. (ed.), *The Reception of Laurence Sterne in Europe*, New York 2004, s. 68–84.

Mein werther Freund [...] jetzt aber kann ich [...] mein freudiges Erstaunen über das fast Einzige, was ich bei Ihnen finde äussern, nemlich darüber: Daß Sie voriges Jahr eine Reise gemacht haben, und bis itzt noch keine Reisebeschreibung haben drucken lassen! Der wohlthätige Schutzgeist der Gelehrsamkeit in Deutschland wird ja geben, daß Ihr Beispiel Nachahmer findet.¹⁶⁰

Můj drahý příteli, [...] nyní snad již mohu [...] vyjádřit svůj radostný údiv nad téměř jedinečným úkazem, s kterým jsem se u Vás setkal, totiž že jste se minulý rok vydal na cesty a dosud jste o tom nepodal žádnou podrobnou zprávu! Kéž by strážný anděl německé učenosti dopustil, aby si z Vás vzali příklad i jiní cestovatelé.

Problematická se autorovi článku nezdála být pouze nadbytečná publikace cestopisné literatury, ale také to, že se neúnosně rozšiřoval okruh jejích tvůrců. Nejednalo se již pouze o vzdělané autory, kteří dokázali textu propůjčit jak vědeckou, tak literární hodnotu, ale i o „děti a nezletilce, ženy a dívky, nevědomce a nevzdělance, jedince bez hlavy a rozmyslu a vědomostí a pozorovacích schopností, kteří z cestopisů dělají jeden z nejpokleslejších žánrů našeho literárně plodného století“.¹⁶¹ Kritizována byla zejména skutečnost, že se autoři cestopisů již nedrželi stanovených zásad objektivistického popisu a psali o věcech, které pro ostatní neměly žádný význam, tj. ne o okolních objektech, ale o sobě a o vlastních zážitcích.¹⁶²

Tato debata vedla nepřímě i k tematizaci obecných hranic objektivitu, a to i v textech, jejichž primárním cílem bylo informovat o nových poznacích. V kontextu cestopisné literatury se jednalo o publikace založené na výsledcích výzkumných cest, zprostředkující vědomosti o místech, která nebyla důvěrně známá a naopak reprezentovala „bílá místa“ tehdejší geografie. Do této diskuse vstoupil především německý přírodovědec a cestovatel Georg Forster, proslavený svými zápisky z plavby po Tichém oceánu, uskutečněné v letech 1772–1775 pod vedením Jamese Cooka.¹⁶³ Forster, který byl jako odborník často žádán o recenzi nových

160 Cit. dle Baasner, R., Unser Staatsgeographus ist beständig auf Reisen. In: Maurer, c. d., s. 249–266, zde s. 251.

161 Tamtéž.

162 Fischer, T., c. d., s. 164–165.

163 Forster své zápisky publikoval nejprve v anglickém jazyce pod názvem *A Voyage round the World in His Britannic Majesty's Sloop Resolution, Commanded by Capt. James Cook, during the Years 1772, 3, 4 and 5*, London 1777.

přírůstků na poli cestopisné literatury, se důrazně zastával uplatnění autorova subjektivního názoru. Ten byl totiž něčím, co dodávalo textu na zajímavosti a zvyšovalo jeho věrohodnost. Pakliže autor seznámil čtenáře se svým výchozím postojem do takové míry, aby si dokázali představit, z jakých premis jeho názor vycházel, byla jeho výpověď smysluplnější a věrohodnější než suchý a odosobněný popis, který si sice činil nároky na objektivitu, čtenář si ale o něm nemohl udělat vlastní představu a nezbývalo mu nic jiného, než mu věřit.¹⁶⁴ Subjektivní náhled byl tedy podle Forstera něčím, co nebylo jen nutným zlem, kterému se nebylo možné vyhnout, jak to před ním interpretoval Rousseau, ale něčím, co bylo pozitivní a co přispělo k vytříbení úsudku čtenářské veřejnosti.

Na přelomu 18. a 19. století se individuální pohled a z něho vyplývající názorová pluralita staly stále více uznávanými přednostmi a byly charakteristické pro další vývoj cestopisné literatury v první polovině 19. století. Stejně jako různost názorů se v 19. století uplatnila i široká škála literárních stylů. Kromě romantického cestopisu, který těžil ze základů položených sentimentální literaturou, si novou popularitu získal i o subjektivní náhled doplněný informativní cestopis. Rozmanitost literárních stylů není patrná pouze v rámci celého komplexu cestopisné literatury, ale i v jednotlivých dílech. Známý romantický básník William Wordsworth se tak ve svých dopisech z Irska z roku 1829 nepozastavil jen nad přírodními krásami „smaragdového ostrova“, které se ostatně, jak sám poznamenal, nevyrovnaly scenériím ve Walesu a Skotsku, ale stejnou měrou seznámil své blízké s názory na místní politické a konfesijní poměry.¹⁶⁵

V souvislosti s prosazující se industrializací se nové poznatky z oblasti vědy a průmyslu šířily i díky publikaci zápisů z cest po zemích stojících na špičce tehdejšího vývoje, k nimž patřila především Británie. To poznamenalo i postupnou změnu ve vyhledávaných destinacích a na místo původních kulturních center Itálie a Francie stoupala obliba ekonomicky vyspělých států západní Evropy. Cestopisy z těchto regionů ale nebyly pouze oslavným holdem modernizaci a pokroku. Některé z nich se vyjadřovaly i k negativním ekonomickým, společenským a environmentálním dopadům v těchto regionech. Cestopis první poloviny 19. století tak přebíral i úlohu nástroje kritiky dobových společenských a politických poměrů.

V německých státech s přísnějšími cenzurními předpisy byl cestopis často využíván jako „krycí médium“, v němž bylo možné publikovat

164 Fischer, T., c. d., s. 86–87.

165 Hill, A. G. (ed.), *The letters of William and Dorothy Wordsworth V., The Later Years, 1829–1934*, Oxford 2000, s. 141–167.

kritické názory bez toho, aby byla vzbuzena pozornost úřadů.¹⁶⁶ Zájem o společenské a politické poměry v jednotlivých státech patřil již k průvodním znakům osvěcenského cestopisu. Zde byly tyto jevy zkoumány v návaznosti na odchylky nebo přiblížení k určitému celospolečenskému ideálu vyplývajícímu z víceméně univerzálních osvěcenských hodnot. V případě novějších cestopisů do popředí stále více vystupovalo individuální smýšlení jednotlivých autorů, které se pod vlivem společensko-politické transformace během první poloviny 19. století značně diferencovalo.

Nakolik bylo hodnocení navštívené země závislé na osobnosti autora, dokládal i cestopis brunšvického právníka Karla von Strombecka, který v roce 1838 navštívil část rakouské monarchie. Již v předmluvě ke svému dílu se Strombeck zamýšlel nad tím, co způsobovalo oblibu nebo naopak odsouzení určitého literárního díla, a došel k přesvědčení, že pro čtenáře bylo zásadní nalézt v textu potvrzení svých vlastních názorů. Tento přístup tak podle Strombecka vysvětloval i to, proč se některé cestopisy a zároveň tak i země, o kterých pojednávaly, staly „buď předmětem obdivu, anebo předmětem opovržení“. Strombeck se touto úvahou již dopředu vymezil proti očekávané kritice svého díla, které na rozdíl od liberální německé produkce pozitivně hodnotilo poměry v habsburské říši.¹⁶⁷ To, že se Strombeck nesnažil zakrýt svůj názor, i to, že se přihlásil k přesvědčení, které nebylo přinejmenším velkou částí německé intelektuální veřejnosti uznáváno, ukazuje právě na onu míru uplatnění názorové plurality v cestopisné produkci první poloviny 19. století.

Do poloviny 19. století se tak cestopis etabloval jako žánr, jehož primární kvalitou byla jedinečnost a nikoli obecnost vyjádření. Autoři cestopisů se již nesnažili vzbudit zdání objektivitu tak, jak k tomu napomáhaly různé strategie v předcházejícím století, místo toho otevřeně prezentovali svůj vlastní pohled na pozorované skutečnosti. S tím souvisel i nárůst heterogenity v rámci celého korpusu cestopisné literatury. Osvěcenský cestopis se profiloval jako celoevropský fenomén, který vznikl pod vlivem transnacionální intelektuální výměny mezi příslušníky „učenecké republiky“ a byl díky tomu založen na univerzálních společenských hodnotách¹⁶⁸ – bez

166 Wülfing, W., Reiseliteratur. In: Glaser, H. A. – Witte, B. (ed.), *Deutsche Literatur: Eine Sozialgeschichte 6: Vormärz, Biedermeier, Junges Deutschland, Demokraten. 1815–1848*, Reinbek 1980, s. 180–194, zde s. 183.

167 Strombeck von, K. F., Darstellungen aus einer Reise von Niedersachsen nach Wien im Sommer des Jahres 1838. In: *týž, Darstellungen aus meinem Leben und aus meiner Zeit*, 8 dílů, Braunschweig 1833–1840, 7. díl, 1839, s. V–VI.

168 K intelektuální výměně v osvěcensství srov. Mayhew, R., British Geography's Republic of Letters: Mapping an Imagined Community, 1600–1800, *Journal of the History of Ideas*, 65, 2004,

ohledu na národní prostředí, v němž byl produkován, tak byla jeho podoba téměř identická. Od počátku 19. století ale docházelo vlivem individualizace autorské výpovědi k posílení významu specifického zázemí, ze kterého autor vycházel a které formovalo jeho identitu a úhel pohledu. Stejným způsobem se stratifikovala i čtenářská veřejnost, pro kterou již cestopis nebyl pouze zdrojem exaktního poučení, ale i objektem nadšeného souhlasu, či ostré polemiky.

Čtenáři a recenzenti

Německá a britská veřejnost se v druhé polovině 18. století profilovala jako nejzcestovalejší. Ani občasná kritika stávající nadprodukce cestopisné literatury nezbrzdila neutuchající čtenářský zájem a touhu po vlastním cestovatelském zážitku. Profesor göttingenské univerzity August Ludwig Schlözer tak v předmluvě ke svým vydaným přednáškám z roku 1777 uvedl:

Wir Deutsche reisen häufiger, als vielleicht irgend ein anderes Volk des Erdbodens: und diesen herrschenden Geschmack an Reisen können wir immer unter unsre National-Vorzüge zählen.¹⁶⁹

My Němci cestujeme patrně častěji než jiné národy světa a tuto dnešní zálibu v cestování můžeme bez obav řadit k našim národním přednostem.

V anglickém prostředí bylo i před polovinou 18. století cestování již natolik rozšířeno, že ho mnozí ani nepovažovali za „národní přednost“. V dobové korespondenci lze nalézt řadu kritických poznámek o vysokém počtu krajanů, jež britští cestovatelé při návštěvě nejrůznějších evropských destinací potkali. Hrabě Suffolk, který v roce 1738 navštívil lázeňské město Spa v dnešní Belgii, si stěžoval, že „se celé město hemžilo Angličany“, a William Wentworth-Fitzwilliam byl přesvědčen, že při návštěvě Benátek v roce 1767 potkal „celé tisíce svých rodáků“.¹⁷⁰

Podobně oblíbě jako cestování samotné se těšila i četba cestopisné literatury. Ta totiž sloužila nejen těm, kteří se na cestu chystali, ale

č. 2, s. 251–276.

169 Schlözer, A. L., *Entwurf zu einem Reise-Collegio nebst einer Anzeige seines Zeitungs-Collegii*, Göttingen 1777, s. 3. Srov. také Elkar, R. S., Reisen bildet. Überlegungen zur Sozial- und Bildungsgeschichte des Reisens während des 18. und 19. Jahrhunderts, in: Krasnobaev, B. I. – Robel, G. – Zeman, H. (ed.), *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforchung*, Berlin, 1980, s. 51–82, zde s. 54.

170 Conway, S., *Britain, Ireland and Continental Europe in the Eighteenth Century. Similarities, Connections, Identities*, Oxford 2011, s. 191.

zejména těm, kteří se cestování z různých, ať již ekonomických nebo časových důvodů věnovat nemohli. Míru popularity cestopisné literatury lze odvodit z několika faktorů. Ukazuje na ni její komerční úspěšnost, dlouhé seznamy předplatitelů, uveřejněné zpravidla na počátku publikace, výpůjční seznamy čtenářských společností vykazující frekvenci, s jakou byly vyžadovány právě cestopisné publikace, zastoupení takových titulů v přehledech nově vydané literatury a také časté recenze, objevující se na stránkách předních periodik.

Problematika produkce cestopisné literatury na přelomu 18. a 19. století je detailněji zpracována v německé historiografii a literární vědě. Na základě různých ukazatelů (např. podíl cestopisů v katalogích knih představených na knižních veletrzích v Lipsku a ve Frankfurtu, nebo podle soupisů fondů čtenářských společností a veřejných knihoven), dospělo několik autorů k závěru, že němečtí čtenáři patřili k největším konzumentům cestopisné literatury v Evropě.¹⁷¹ Podle těchto údajů se produkce knih v německém prostředí v letech 1770–1800 více než zdvojnásobila, čítajíc v roce 1800 více než čtyři tisíce nově publikovaných titulů.¹⁷² V rámci tohoto nárůstu se podíl cestopisů zvýšil zhruba o pětinásobek a kolem roku 1800 tak cestopisná a geografická literatura reprezentovala pět procent z celkového množství titulů vycházejících v německých státech.¹⁷³ Pokud bychom si chtěli představit celkové množství čtenářů holdujících cestopisné literatuře, je nutné toto číslo nadsadit i o cestopisy publikované časopisecky a není možné opomenout ani důležitost veřejných knihoven, kde v některých případech představoval podíl cestopisné literatury až osmdesát procent z dostupných titulů.¹⁷⁴

Kolem poloviny 18. století, kdy nebylo k dispozici tolik nových publikací jako o několik desítek let později, byl čtenářský zájem uspokojován vydáváním sbírek starších humanistických cestopisů nebo reedicemi nejznámějších titulů. Díky tomu se jeden z nejznámějších německých cestopisů 18. století, *Neueste Reisen durch Teutschland* od Johanna Georga Keyßlera, udržel v nakladatelských plánech po celých třicet let – poprvé byl vydán mezi lety 1740 a 1741 a naposledy v roce 1774.¹⁷⁵ Jeho dlouhodobou

171 Elkar, c. d., s. 54.

172 North, M., *Genuss und Glück des Lebens: Kultur Konsum im Zeitalter der Aufklärung*, Köln 2003, s. 10; Van Dülmen, R., *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit: Religion, Magie, Aufklärung*, München 2005, s. 242.

173 Struck, c. d., s. 116.

174 North, c. d., s. 44; Elkar, c. d., s. 54.

175 Siebers, W., *Johann Georg Keyssler und die Reisbeschreibung der Frühaufklärung*, Würzburg 2009, s. 33.

oblibu vysvětluje především to, že i přes stoupající produkci cestopisů se jen málokterý věnoval německým státům, případně jejich většímu počtu, jak tomu bylo u Keyßlerova cestopisu. Na tuto skutečnost upozornil v předmluvě ke svému cestopisu i Friedrich Nicolai, který se, i přes své ambice tento výkon napodobit, stačil ve dvanácti svazcích svého díla věnovat pouze zlomku geografické oblasti popsané Keyßlerem.¹⁷⁶ Přesto si Nicolaiův cestopis již dopředu zamluvila řada čtenářů. Seznam předplatitelů uveřejněný na několika úvodních stránkách prvního dílu z roku 1783 dokládá, že celkem bylo objednáno 797 výtisků. Mezi předplatiteli byli zastoupeni příslušníci vysoké a nižší šlechty (na prvním místě s pruskou královnou Elisabeth Christine), měšťanstvo nejružnějšího profesního zaměření a větší množství exemplářů pořizovaly také veřejné knihovny a čtenářské společnosti.¹⁷⁷

Anglická historiografie a literární věda se tradičně zaměřuje spíše na obsahovou a kontextuální interpretaci cestopisné literatury a na rozdíl od německého prostředí v ní chybí práce detailně analyzující socioekonomické pozadí knižní produkce. Základní údaje o britském knižním trhu lze ale zjistit na základě dobových pramenů. *Knight's Cyclopaedia of the industry of all nations* [Knightova encyklopedie průmyslu u všech národů], vydaná u příležitosti londýnské světové výstavy v roce 1851, pod heslem „knižní trh“ uvedla, že v celé Británii bylo mezi lety 1792 až 1802 vydáno 4096 nových titulů, což bylo v průměru 372 publikací ročně. Mezi lety 1800 až 1872 se tento počet více než zdvojnásobil a průměrný roční přírůstek představoval 735 titulů.¹⁷⁸ Pro zjištění orientačního podílu cestopisné literatury na knižní produkci lze využít studii Richarda Shera o skotských autorech a nakladatelích v druhé polovině 18. století. Na základě počtu reedic jednotlivých titulů identifikoval Sher takové publikace, které lze v tomto období považovat za „bestsellery“. Z celkového počtu knih splňující autorem stanovené požadavky připadlo nejvíce titulů na historické práce a beletrii. Za nimi se nacházely studie filozofické, poezie a s devíti procenty právě cestopisná literatura. Na spodních příčkách se pak umístila díla teologická a dramatická.¹⁷⁹

Úspěch u britských čtenářů neměly pouze cestopisy z exotických nebo zahraničních destinací, ale podobně jako u cestopisů po německých státech i díla popisující domácí britské prostředí. Stejnou oblibu

176 Nicolai, c. d., 1. díl, 1783, s. VII.

177 Tamtéž, s. XXVII–XLVI.

178 Knight, CH., *Cyclopaedia of the industry of all nations*, London 1851, s. 403.

179 Sher, R. B., *The Enlightenment and the Book: Scottish Authors and Their Publishers in Eighteenth-Century Britain, Ireland, and America*, Chicago 2006, s. 93.

jako Keyßlerovy německé cesty tak měl i známý cestopis Daniela Defoea *A tour thro' the whole island of Great Britain* [Cesta po celém ostrově Velké Británie] publikovaný ve třech dílech mezi lety 1724 až 1727, který byl do konce 18. století vydán ještě devětkrát.¹⁸⁰ O popularitě cest po Británii svědčí i seznam zájemců o popis putování anglického krajináře Johna Hassella po ostrově Wight *A Tour of the Isle of Wight* [Cesta po ostrově Wight] vydaný v roce 1790. Mezi předplatiteli, kteří si dohromady objednali 667 výtisků, se na předním místě tradičně nacházeli zástupci vysoké aristokracie – princ z Walesu a vévodové z Yorku a Gloucesteru. Dále byli zastoupeni příslušníci nižší aristokracie a měšťanstva; na rozdíl od německého prostředí bez údajů o profesním zaměření předplatitele. Větší množství výtisků objednávali jednotliví knihkupci, nejčastěji se sídlem v Londýně. Knihovny a čtenářské společnosti, které zaujímaly přední místo mezi německými předplatiteli, se v britském případě vůbec nevyskytly.¹⁸¹

Číselné údaje pro německé a britské prostředí sice nejsou zcela kompatibilní (vycházejí z různých faktorů a do hry vstupuje i rozdílná velikost německého a britského knižního trhu), přesto v obou případech dokládají významný nárůst knižní produkce na přelomu 18. a 19. století, na němž se podílela i stále oblíbenější cestopisná literatura. Na popularitě nabývaly také ty cestopisy, které se vztahovaly k domácímu, tj. německému nebo britskému prostředí.

V souvislosti s tímto trendem rostla jak obliba, tak množství publikací německých cestopisů o Čechách a britských cestopisů o Irsku. Pro období od poloviny 18. do poloviny 19. století lze statisticky zhodnotit 97 německých a 84 britských textů, které odpovídají zadaným kritériím, tj. jsou vydány knižně nebo časopisecky v průběhu sledovaného období a jsou dílem německy píšících a britských autorů. Kvantitativní přehled titulů publikovaných v jednotlivých desetiletích mezi lety 1740 a 1850 vyhlíží následovně:

Dekáda	1740	1750	1760	1770	1780	1790	1800	1810	1820	1830	1840
Čechy	1	1	1	4	10	21	10	8	14	15	12
Irsko	1	0	3	2	6	3	10	10	9	19	21

Počet cestopisů publikovaných v letech 1740–1850 (Čechy: 97, Irsko: 84)

¹⁸⁰ Defoe, D., *A tour thro' the whole island of Great Britain: Divided Into Circuits Or Journeys*, 3 díly, London 1724–1727; srov. k tomuto Richetti, J. (ed.), *The Cambridge history of English literature, 1660–1780*, Cambridge 2005, s. 723.

¹⁸¹ Hassell, J., *A Tour of the Isle of Wight*, London 1790, s. IX–XIX.

Z uvedené tabulky vyplývá, že v průběhu sledovaného období došlo v produkci cestopisné literatury o Čechách a Irsku k několika konjunkturním zlomům. Od poloviny do konce sedmdesátých let 18. století byla produkce německých cestopisů vztahujících se k Čechám poměrně nízká a během čtyřiceti let (od roku 1740) bylo publikováno pouze sedm titulů. Kolem roku 1780 však dochází k zásadnímu obratu a v následujících třech desetiletích do roku 1809 se objevuje již čtyřicet jedna publikací, což je téměř šestkrát více než v předchozím období. Největší podíl na tomto nárůstu měla devadesátá léta 18. století, kdy bylo publikováno dvacet jedna titulů. Situace v Irsku byla poněkud odlišná. V celkovém pohledu sehrály klíčovou roli změněné politické poměry po roce 1800. Zatímco do konce století bylo publikováno pouze patnáct titulů, v první polovině 19. století jich bylo již šedesát devět, přičemž největší podíl na tomto počtu měla čtyřicátá léta 19. století, kdy zájem o Irsko podnítil především tragický hladomor, který zemi postihl mezi lety 1845 a 1852 a jehož následky motivovaly mnohé Brity k návštěvě postižených míst.¹⁸²

Údaje o počtu titulů, reedici a předplatitelů poukazují především na míru komerční úspěšnosti cestopisné literatury a čtenářského zájmu o tyto publikace. Pro bližší zkoumání čtenářského vkusu a nároků kladebných na žánrovou podobu cestopisné literatury pak mohou být využity recenze na publikované tituly. V tomto kontextu je nutné si uvědomit, že pouze část publikací pocházela od autorů i jinak literárně činných. Ostatní píšící cestovatelé, kteří mnohdy své zážitky z cest vydávali anonymně, sice patřili ke vzdělanější společenské vrstvě, jejich autorské zkušenosti však byly minimální – omezené často na jeden konkrétní cestopis – a jako takoví se jen stěží mohli vyrovnat panujícím literárním nárokům. Nesnažili se vytvořit literárně bezchybné a novým uměleckým proudům poplatné dílo, spíše chtěli zaujmout čtenáře prostřednictvím poznatků, které se z jejich pohledu zdály důležité a hodné dalšího zprostředkování.

Sledujeme-li literární vývoj cestopisné literatury, který je tradičně analyzován převážně na základě klíčových, a tím i literárně vytříbených

¹⁸² Tento vzestupný trend potvrzují i další studie. Srov. Williams, *Tourism*, s. 7–16. Williams v publikačním přehledu k jednotlivým obdobím uvádí mnohem vyšší počty titulů. Jeho údaje vycházející také z McVeaghovy bibliografie však nepodléhají žádnému předchozímu výběru a zahrnují i tituly, které nebyly vydány a zůstaly pouze v rukopise nebo byly publikovány s výrazným časovým zpožděním po roce 1850 (např. korespondence a deníky). Stejně tak jsou zařazeny práce pocházející nejen od britských, ale i domácích irských a jiných zahraničních (zejména amerických a francouzských) autorů.

textů, je nezbytné tuto modelovou proměnu doplnit také o početný korpus literárně méně významných publikací, do nichž nové literární trendy pronikaly pouze pomalu a okrajově. Zohlednění těchto titulů pak může přispět k vysvětlení synchronní existence různých způsobů vyjadřování v rámci cestopisné produkce, sahajících od popisně-informativního stylu až po styl subjektivně-reflektivní.

Jak již bylo naznačeno, lze v německých státech během osmdesátých let 18. století pozorovat výrazný nárůst produkce cestopisů zaměřených na domácí prostředí. Zatímco bylo během sedmdesátých let 18. století publikováno pouze kolem třiceti titulů vztahujících se k německým zemím, v následujícím desetiletí jich bylo již kolem jednoho sta.¹⁸³ Jak dokládá uvedená tabulka, je tento vzestupný trend patrný i v produkci cestopisné literatury o Čechách, u níž došlo mezi lety 1770 a 1790 k více než dvojnásobnému nárůstu.

Jestliže ještě na počátku osmdesátých let byly vítány texty, které čtenářům dovolovaly seznámit se s neatraktivnějšími německými lokalitami, v průběhu tohoto desetiletí se staly reakce na podobné publikace mnohem zdrženlivějšími. Nejčastěji vyhledávána a popisována byla významná německá města jako Mnichov, Berlín a Lipsko. K častým cílům patřily také rekreační lokality, mezi kterými vynikaly Karlovy Vary. V druhé polovině osmdesátých let 18. století se popis pobytu v těchto městech stal již natolik frekventovaným tématem, že se recenzenti jednotlivých titulů o této skutečnosti neopomněli kriticky zmínit.¹⁸⁴ Tento názor zastával také recenzent publikace *Bemerkungen auf einer Reise nach Karlsbad* [Poznámky z cesty do Karlových Varů] z roku 1785 od brunšvického lékaře Franze Hyeronima Brückmanna. Svůj příspěvek uvedl následovně:

Die Reise geschah 1784 von Braunschweig aus über Halle, Leipzig, Meissen, Dresden, Freyberg und Annaberg nach Karlsbad. Der Verf. [Verfasser] hat sehr weislich alle diese Städte unbeschrieben gelassen, da man damit schon bis zum Ekel versorgt ist, und schränkt sich blos auf das so sehr besuchte Karlsbad ein.¹⁸⁵

Cesta se uskutečnila v roce 1784 a vedla z Brunšviku přes Halle, Lipsko, Míšeň, Dráždany, Freiberg a Annaberg do Karlových Varů. Autor se velmi

¹⁸³ Srov. <http://www.lb-eutin.de/index.php?fuseaction=cntrl.rf> (poslední náhled 15. 8. 2011).

¹⁸⁴ Obsáhlý popis Karlových Varů podal především Johann Peter Willebrand. Srov. Willebrand, J. P., *Des Herrn Justizrath Johann Peter Willebrand freundschaftliche Nachrichten von einer Carlsbader Brunnenreise*, Leipzig 1780.

¹⁸⁵ *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1785, sv. 3, č. 184, s. 146–147.

moudře rozhodl tato města nepopisovat, protože už toho o nich i bez toho víme až hanba, a omezuje se pouze na hojně navštěvované Karlovy Vary.

Brückmann se tedy od recenzenta dočkal pochvaly za to, že čtenáře neunavoval již dobře známými informacemi. Stejně pozitivně byl dále zhodnocen i jeho popis Karlových Varů, neboť se netýkal města samotného, ale zaměřoval se na podstatu a účinky místních léčivých pramenů, o jejichž užívání panovaly i přesto, že „se nacházely uprostřed Německa“, zkreslené představy.¹⁸⁶ Zprostředkování nových mineralogických poznatků bylo oceněno i v publikaci *Briefe über das Carlsbad und die Naturproducte der Gegend* [Dopisy o Karlových Varech a přírodních v jejich okolí] od Josepha Friedricha von Racknitz z roku 1788.¹⁸⁷ Další vědecké práce o Karlových Varech pak pocházely nejen z pera odborníků, ale i nadšených amatérů, mezi nimi i Johanna Wolfganga Goetheho.¹⁸⁸

Kladného zhodnocení se dočkal také cestopis *Briefe über Schlesien, Krakau, Wieliczka, und die Grafschaft Glatz auf einer Reise im Jahr 1791* [Dopisy o Slezsku, Krakově, Věličce a hrabství kladském z cesty v roce 1791] od Johanna Friedricha Zöllnera.¹⁸⁹ U něho bylo vyzdvihnuto především to, že jím popsany region slezského pohraničí nepatřil do té doby k příliš navštěvovaným destinacím. Recenzent sice připustil, že pro znalce lokálních slezských periodik bylo mnoho informací uveřejněných Zöllnerem běžných, na druhou stranu vyzdvihl, že pro ostatní čtenáře byly údaje o slezském přírodním bohatství, manufakturách a etnografickém charakteru obyvatelstva neznámé a vysoce přínosné.¹⁹⁰

Také v první polovině 19. století se uznání dočkaly především specializované práce zaměřené na méně známé aspekty. K nim se řadila i studie *Reise durch Sachsen nach Böhmen und Oesterreich, mit besonderer Beziehung auf das niedere und höhere Unterrichtswesen* [Cesta přes Sasko do Čech a Rakouska, se zvláštním zřetelem ke stavu nižšího a vyššího školství] od hamburského pedagoga Johanna Krögera z roku 1840. Třebaže se v tomto období již mnoho autorů odpoutalo od neosobního

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1789, sv. 1, č. 83, s. 659–660.

¹⁸⁸ Srov. Racknitz von, J. F., *Briefe über das Carlsbad und die Naturproducte der Gegend*, Dresden 1788; Goethe, J. W., *Sammlung zur Kenntniß der Gebirge von und um Karlsbad angezeigt und erläutert von Goethe*, Karlovy Vary 1807; Anonym, *Reise nach Karlsbad. nebst H. M. Johann Gotil. Schwarzens, Diaconi zu Johannegeorgstadt, Untersuchung der Frage: ob, und was für Vortheil in der Natur ein Erdbeben verschaffen könne*, Leipzig 1771.

¹⁸⁹ *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1794, sv. 1, č. 98, s. 781–784.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 781.

a na objektivní informace zaměřeného stylu, bylo právě „vměšování osobních náhledů“ Krögerovi vyčítáno. Stejně tak byly kritizovány vsuvky, které nepatřily „bezprostředně k meritu věci“. Na výsost kladně však byly hodnoceny ty části, které se vztahovaly k hlavnímu tématu studie, tj. výchovným institucím. Přivítán byl zejména popis sirotčinců, seminářů a obecných škol, a to tím spíše, že se v českém a rakouském kontextu jednalo o téměř nereflktované téma.

Jak je patrné, byla jak v druhé polovině 18. století, tak v první polovině 19. století z pohledu německých recenzentů stále preferována díla informativního a vědeckého rázu. Pozice textů poplatných novým literárním trendům byla naproti tomu mnohem obtížnější, zvláště nedosahoval-li autor úroveň soudobých literárních vzorů. Negativního zhodnocení se tak dostalo cestopisu *Wanderung von St. Petersburg nach Paris im Jahre 1812* [Putování z Petrohradu do Paříže v roce 1812] od mnichovského právníka, soukromého vědce a cestovatele Christiana Müllera z roku 1815. Müller, který se snažil psát v duchu sentimentálního zdůraznění vlastních pocitů, byl autorem recenze obviněn z přílišného egocentrismu a soustředění se na nepodstatné detaily. U několika málo podstatných informací, které by pro čtenáře mohly mít význam, pak bylo poukazováno na Müllerovu faktickou nespolehlivost. Zlehčována byla i jeho tendence soustředit se nikoli na popis geografických zajímavostí, ale na charakterizování sociálních interakcí a mezilidských vztahů, jež Müller považoval za „věčně platné dokumenty v archivu lidstva“. Mezilidské vztahy by, podle recenzenta, tak jako tak neměly reprezentovat hlavní náplň cestopisné literatury. V Müllerově případě však situaci ještě více zhoršoval fakt, že byly popisovány skrze prizma spisovatelovy vlastní osoby, a čtenář se tak na místo „lidstva“ seznámil pouze s autorem samotným. Závěrem byly sice autorovi přiznány určité literární kvality, zároveň bylo ale naznačeno, že „prostor na jejich vylepšení je bezpochyby velký“.¹⁹¹

Müllerův cestopis sice nepatřil ke skvostům německé dobové literatury, jeho kritické přijetí ale ukazuje na to, že literárně ambiciózní texty byly oceňovány jen zřídka. Ohlas získali pouze ti autoři, kteří měli i další zkušenosti na literárním poli. Mezi tyto výjimky patřila známá členka německých literárních kruhů Sophie Beckerová. Její vydaná korespondence zachycující cestu po Německu v letech 1784 a 1785, kterou podnikla jako společnice hraběnky von Medem, byla recenzenty přijata velmi

191 *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1815, sv. 3, č. 270, s. 585–587, cit. s. 586; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1815, sv. 3, č. 271, s. 593–598.

kladně a byla označena jako dílo oduševnělé a literárně vzdělané autorky odrážející „nejen vzdělaného ducha, ale také chápající srdce otevřené krásám přírody“. Literární styl jednotlivých dopisů byl charakterizován jako „plynulý, zračící zdravou morálku, praktickou životní filozofii, opravdovost prožitku a lehké melancholické ladění“.¹⁹² Tak pozitivního hodnocení s ohledem na literární zpracování se ale dostalo jen pouhému zlomku cestopisných publikací.

Z pohledu britských recenzentů splňoval náročné stylistické požadavky rovněž jen málokterý z amatérských autorů. Na základě typologie cestovatelů navržené Sternovým Yorickem byl odsouzen autor cestopisu *A Month's Tour in North Wales, Dublin and its Environs* [Cestování po severním Walesu, Dublinu a okolí po dobu jednoho měsíce] z roku 1781, který se v očích recenzenta nekvalifikoval jako zvědavý, ale jako duševně prostý cestovatel. Recenzovaný cestopis se totiž kromě letmého popisu irského hlavního města a v té době již dobře známých letovisek v jeho okolí, zpestřeného závěrečnou úvahou o irské národní povaze, omezil na líčení autorových styků s příslušníky dublinské společenské elity, které více než k samotnému poučení čtenáře sloužilo k upevnění autorova sociálního statusu. Naštěstí, jak na závěr autor recenze úsměvně poznamenal, byla příroda natolik rozumná, že sblížila věci stejně jednoduchého charakteru: „stejně tak jako se malé dítě krmí tou nejjednodušší stravou a nenutíme ho vypít láhev šampaňského, nemůžeme přimět autora této publikace k sepsání intelektuálně náročného díla; jeho kniha tedy musí být stejně jednoduchá, jako on sám.“¹⁹³

Uznání, zřídka kdy však absolutního, se dostalo pouze zkušenějším autorům. Cestopis *Sketches of some of the Southern Counties of Ireland* od poměrně známého krajináře a portrétisty George Holmese vydaný v roce 1801 byl oceněn zejména pro romantický popis Muckcross Lake, jednoho z méně frekventovaných míst oblíbené jezerní oblasti Killarney v irském hrabství Kerry. Také na dalších místech byl autorův styl hodnocen jako „příjemný“ a „poutavý“. I přesto nebylo závěrečné shrnutí bezvýhradným chvalozpěvem. Čtenáři byla kniha sice doporučena, ne však bez výhrad:

If the author exhibits no extraordinary powers, his book is not remarkable for any glaring defects; and if it does not often delight by its vigour

192 *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1791, sv. 4, č. 350, s. 685–687, zde s. 685.

193 *The Scots Magazine*, 1782, sv. 44, s. 206.

or its novelty of remark, it is always amusing, and bears evident mark of cultivated understanding, and an improved taste.¹⁹⁴

Autor sice neprojevil žádné mimořádné nadání, v jeho knize však nena- jdeme ani žádné do očí bijící vady; ačkoli nepřináší potěchu zaujetím pro věc či původností postřehů, jedná se o vcelku zábavné dílo, jež svědčí o kultivovaném porozumění a vytříbeném vkusu.

Drobné stylistické nedostatky byly odhaleny také v publikaci profesio- nálního autora cestopisné literatury Johna Carra *The Stranger in Ireland* [Cizinec v Irsku] z roku 1806. Stejně jako Carrova předchozí díla byl také jeho irský cestopis přijat víceméně pozitivně, jako přínosná byla oceněna zejména charakteristika irské národní povahy. Přesto se recen- zent neopomněl zmínit, že některé autorovy „žerty byly vyčpělé, excerp- ta příliš dlouhá a nezáživná a anekdoty nicotné“.¹⁹⁵

Holmesův i Carrův recenzent ale upozornil na podstatný fenomén, jenž se v hodnocení irských cestopisů objevil na počátku 19. století. Tím byl malý počet publikací seznamujících čtenáře s topografickým a etno- grafickým charakterem Irska a z toho vyplývající přivítání každého pří- růstku na tomto poli. Nedostatek informací o Irsku byl citelný právě v době, kdy se po přijetí zákona o unii stalo Irsko integrální součástí britského státu. Unie, jak byli mnozí přesvědčeni, se mohla stát politicky úspěšnou pouze tehdy, budou-li obyvatelé Británie objektivně informo- váni o irských poměrech a lépe se seznámí se zemí, která měla reprezentovat „klenot v koruně Velké Británie“.¹⁹⁶

V první polovině 19. století tak byly oceněny zejména publikace, kte- ré zaplňovaly vědomostní nedostatky o sousedním ostrově. S povděkem byl přijat rozsáhlý spis Edwarda Wakefielda *An Account of Ireland, Statis- tical and Political* [Statistický a politický popis Irska] vydaný v roce 1812. Wakefield se v něm téměř v osvěcenském duchu věnoval popisu všech důležitých oblastí, jako byla geografická a klimatická specifika, manu- fakturní výroba, konfesionalní poměry nebo místní zvyky. Jeho dílo pak bylo recenzentem označeno jako zásadní zdroj informací o zemi, „která je, jak jsme si všichni vědomi, pro Anglii nepostradatelná ze dvou důvo- dů – kvůli své produkci a kvůli své blízké poloze, která by se stala kritic- kou, ocitlo-li by se Irsko v rukou nepřátel“.¹⁹⁷

¹⁹⁴ *The British Critic*, 19, 1802, s. 18–22, cit. s. 22.

¹⁹⁵ *The British Critic*, 28, 1806, s. 359–367, cit. s. 363.

¹⁹⁶ *The British Critic*, 19, 1802, s. 22.

¹⁹⁷ *The Gentleman's Magazine*, 1812, sv. 112, s. 349–353, cit. s. 349.

Nedostatek informací o Irsku byl během druhé poloviny 19. sto- letí postupně odstraňován. K dispozici byly texty nejrůznější kvali- ty demonstrující nejrůznější, mnohdy zcela protichůdné názory, při- čemž ostré protiirské výpady nebyly vždy přijímány pozitivně. Na tuto skutečnost upozornil i autor recenze anonymního cestopisu *Notes of a Journey in the North of Ireland in the summer of 1827* [Poznámky z cesty po severu Irska v létě roku 1827], který byl natolik prodchnut přehnaně stereotypními reflexemi irské povahy a protiirskými postoji, že se recen- zent cítil povolán zastat se „nebohého sousedního národa“. Závažný problém tohoto cestopisu představovalo i přebírání dlouhých pasáží z knih jiných spisovatelů. Anonymní autorka spisku se sice pokusila tyto části prezentovat jako své vlastní myšlenky, její manévr ale neunikl oku bystrého recenzenta, který na závěr svého posudku pouze vyjá- dřil naději, že se autorka, jež se o sobě zmínila jako o bývalé hereč- ce, „stejně jako z divadelních prken stáhne i z role zvědavé turistky a spisovatelky“.¹⁹⁸

Obsah uvedených recenzí svědčí o tom, že informativní hodnota ces- topisné literatury a její význam při zprostředkování objektivních poznat- ků byly považovány za stěžejní nejen v osvěcenském prostředí druhé poloviny 18. století, ale i v průběhu první poloviny 19. století. Také v této době byl v první řadě hodnocen vzdělávací přínos cestopisů a kriticky byla přijata zejména ta díla, v nichž autoři opakovali známé skutečnosti, případně bezúčelně přejímali pasáže z již vydaných prací. Přestože se z pohledu současné literární vědy cestopis během první poloviny 19. sto- letí vyvinul z objektivisticky laděného a encyklopedisticky koncipované- ho popisu do subjektivisticky stylizovaného a beletristického díla, dotkla se tato proměna v absolutní podobě jen malého zlomku cestopisných publikací. Klasický encyklopedický styl, ve kterém byla osobnost autora zcela potlačena, sice během druhé poloviny 18. století postupně mizí, není však nahrazen pouhým zobrazením autorových pocitů a reflexí, ale spíše popisem autorova konkrétního a subjektivního zážitku. Ten sice na některých místech přechází do reflektivních úvah a zamyšlení, z velké části se ale jedná o charakteristiku (jakkoli subjektivní) pozorovaných a prožitých skutečností. O umělecky stylizované vyprávění se pokusila jen malá část autorů a také ti byli v mnoha případech recenzenty kritizo- váni. Vyzdvihnuty byly naproti tomu ty práce, které referovaly o nových, nejlépe specializovaných poznatcích. Těmto pracím pak byly odpuštěny i časté stylistické nedostatky.

¹⁹⁸ *The Literary gazette; and journal of Belles Lettres, Arts, Science etc.*, 1828, č. 603, s. 500–501.

Mnoho amatérských autorů se již v úvodu ke svým publikacím hájilo tím, že zápisky či korespondence z jejich cesty nebyly původně určeny ke zveřejnění. Dostalo se jim ale vřelého přijetí u rodiny a přátel, kteří trvali na tom, aby se s nimi seznámila i širší veřejnost. Pouze pod tímto tlakem tak autor souhlasil s jejich publikací, a to i přesto, že si byl dobře vědom své tvůrčí nedokonalosti.¹⁹⁹ V silách a ani cílem většiny autorů tak nebylo stvořit ideální literární dílo, ale seznámit čtenáře se svým pozorováním a zážitky z cest, doplněnými často o poznámky odpovídající jejich profesnímu zájmu. Bylo-li toto předsevzetí dodrženo, tj. pakliže byl popis založen na autorově autentickém zážitku a přinesl nové poznatky nebo nový pohled na popsanou zemi, byl cestopis akceptován jak ze strany recenzentů, tak ze strany čtenářů. Ani v první polovině 19. století se tak z cestopisu nevytratil důraz na informativní hodnotu a cestopisná literatura byla stále považována za důležitý prostředek poznání.

Váha, která byla informacím uveřejněným v cestopisné literatuře přikládána, je zvláště patrná při pohledu na ohlas, jenž jednotlivé tituly vzbudily v zemi, o které referovaly. Je zřejmé, že cestopisná literatura nebyla recipována pouze v autorově domácím okruhu. Zvláště v případě dvou natolik jazykově a geograficky blízkých prostředí, jako je německo-české a irsko-britské, se vydané tituly rychle rozšířily a jména českých a irských čtenářů najdeme i na seznamech předplatitelů německých a britských cestopisů. Recenze pocházející ať již z českých, příp. rakouských, nebo irských literárních kruhů měly na rozdíl od německých a britských specifický charakter. Jejich autoři se zpravidla považovali za větší odborníky na popisovanou problematiku, případně se jen stěží ztotožňovali s vnějším pohledem na svou vlastní zemi. Dle charakteru recenzovaného díla se tak recenzent buď omezil na opravy faktických chyb, nebo se snažil polemizovat s případným kritickým a negativním hodnocením.

Podobu akademické debaty měla reflexe cestopisu saského profesionálního cestovatele Karla Küttnera *Reise durch Deutschland, Dänemark, Schweden, Norwegen und einen Theil von Italien* [Cesta po Německu, Dánsku, Švédsku, Norsku a části Itálie] vydaného v roce 1801. Küttner v něm kromě jiného vylíčil svůj pobyt v Krkonoších, ale tato část byla trnem v oku českému lékaři a mineralogovi Josephu Karlu Hoserovi, autorovi

199 Hagen von der, F. H., *Briefe in die Heimat aus Deutschland, der Schweiz und Italien*, 4 díly, Breslau 1818–1821, zde 1. díl, 1818, s. 4; Eggers von, CH., *Reise durch Franken, Baiern, Oesterreich, Preußen und Sachsen*, 4 díly, Leipzig 1810, zde 1. díl, s. 3.

topografické příručky o tomto pohoří vydané o dva roky později. Hoser, nadšený turista a znalec Krkonoš, se cítil povinen ve svém vlastním díle opravit Küttnerovo přesvědčení, že krkonošský horský pás sahal od Horní Lužice až po Moravu. Tento omyl byl dle Hosera o to závažnější, že se ho nedopustil pouze Küttner, ale mnozí další autoři, a bylo tedy nezbytné jej vyjasnit.²⁰⁰ Takové chyby ale vyplývaly jen z nepřesných vědomostí jednotlivých spisovatelů a následná polemika probíhala čistě v rámci učeneckého diskursu.

Závažněji byly přijímány takové texty, jejichž podstatou byla klasifikace navštívené země a jejich obyvatel. Typickou ukázkou práce, která v prostředí, o němž referovala, vzbudila vlnu protestů a nevole, byla již několikrát zmíněná Nicolaiova *Reise durch Deutschland*. Autorovy protikatolické a protirakouské výpady daly podnět ke vzniku mnoha polemických pamfletů, mezi nimiž vynikal spisek vídeňského osvícenského spisovatele Aloyse Blumauera. Spor mezi Nicolaiem a Blumauerem se vzápětí posunul i do osobnější roviny a námětem Blumauerova pamfletu nebyla pouze korekce Nicolaiových konfesionálních a politických názorů, ale zpochybněny byly i jeho nakladatelské praktiky.²⁰¹

Ne vždy se ale domácí recenzenti museli vyrovnávat s negativním hodnocením rodné země. Milým překvapením byla pro rakouské publikum práce Christiana Eggerse von Daneborg *Reise durch Franken, Baiern, Oesterreich, Preußen und Sachsen* [Cesta přes Franky, Bavorsko, Rakousko, Prusko a Sasko] popisující cestu do Vídně v letech 1804–1805. Údaje, které Eggers ve svém díle prezentoval, sice nebyly podle recenzenta pro rakouského čtenáře ničím novým a převratným, pro ostatní německé publikum, známé svou ignorancí ve věci rakouských poměrů, však byly velmi poučné. Zvláště potěšující, a to nejen pro recenzenta, ale i pro rakouské obyvatele všeobecně, musela být vřelost, s jakou autor popsal přednosti rakouského státu a vlády. Sám recenzent se ale dopředu obával přijetí Eggersovy knihy v domácím německém prostředí, které bylo známé „pranířováním podobných názorů“.²⁰²

200 Hoser, J. C., *Das Riesengebirge: in einer statistisch-topographischen und pittoresken Übersicht*, Wien 1803, s. 7.

201 Blumauer, A., *Prozeß zwischen Herrn Friedrich Nikolai, Buchhändler in Berlin, an einem, dann denen 797 Pränumeranten, die aufbesagten Herrn Nikolai neusten Reise-beschreibungen ihr baares Geld vornhinein bezahlten, andern Theils, welcher zu Wien im Realzeitung-Comtoire von Rechtswegen verführt wird. Allen Buchhändlern, die auf so eine Art reich werden wollen, zum schrecklichsten Beyspiel theilweis herausgegeben*, 2 díly, Leipzig 1783–1784; srov. k tomu Selwyn, P. E., *Everyday Life in the German Book Trade: Friedrich Nicolai as Bookseller and Publisher in the Age of Enlightenment, 1750–1810*, Philadelphia 2000, s. 80.

202 *Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes*, 1810, sv. 3, s. 102–111, cit. s. 104–105.

Ekvivalent Nicolaiova cestopisu, co do vzbuzeného ohlasu, reprezentoval v irském prostředí cestopis Richarda Twisse *A Tour in Ireland in 1775* [Cesta po Irsku v roce 1775].²⁰³ Twiss, který se na poli cestopisné literatury představil již popisem svých cest po Portugalsku a Španělsku,²⁰⁴ se do Irska vydal jako profesionální cestovatel s cílem představit své zážitky širšímu čtenářskému okruhu. Na stránkách svého irského cestopisu se Twiss prezentoval jako světznaný cestovatel, který jednotlivé topografické zajímavosti přibližoval čtenářům za pomoci (mnohdy irelevantních) srovnání s již navštívenými místy. Oblíbené výletní místo, sídlo vikomta Powerscourta v hrabství Wicklow, které se kromě honosné historické budovy pyšnilo i rozsáhlými zahradami a blízkým vodopádem, nezbudilo u Twisse příliš velkou pozornost a popsal je následovně:

[...] pleasing and picturesque, but not grand, nor in any wise comparable to those of Terni and Tivoli in Italy, (Niagara out of the question), nor even to several which I saw in Scotland.²⁰⁵

[...] oku lahodící a malebnou, nikoli však velkolepou, jež v žádném případě nesnese srovnání s Terni či Tivoli v Itálii (neřkuli s Niagarou) a nemůže se měřit ani s několika místy, jež jsem navštívil ve Skotsku.

Zcela odsouzena byla úroveň irského umění, které „podstatně zůstávalo za zbytkem Evropy“, za druhořadé považoval Twiss i umělecké sbírky, jež si cestovatelé mohli prohlédnout v dublinských kulturních institucích a přístupných aristokratických galeriích.²⁰⁶ Irských čtenářů se nejvíce dotklo hodnocení ženské části irské populace. Na základě několika anekdot byly místní venkovanky Twissem vylíčeny jako málo dbalé počestnosti a základních hygienických návyků. Urozenější dámy sice považoval za vzdělané, to ale pouze nepatrně vyrovnávalo jejich materiální nezaopatřenost.²⁰⁷

Reakce irských literárních kruhů neměla ani tak podobu věcné kritiky usilující o vyvrácení Twissovy odsuzující závěru jako několika satirických odpovědí, jež celou kauzu převedly do posměšné roviny. Mezi pamflety vynikla zejména parodická báseň dublinského právníka

²⁰³ Twiss, R., *A Tour in Ireland in 1775*, London 1776.

²⁰⁴ Twiss, R., *Travels through Portugal and Spain in 1772 and 1773*, London 1775.

²⁰⁵ Twiss, *A tour of Ireland*, s. 55.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 10.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 49, 103–104, 107, 137.

Obr. 3: Vodopád na panství Powescourt. Henry T. Kirchoffer *Powescourt Waterfall, Co. Wicklow*. In: Wright, George Newenham, Ireland illustrated from original drawings by G. Petrie, W. H. Bartlett and T. M. Baynes: with descriptions, London 1800

Williamu Prestona *An Heroic Epistle from Donna T. Pinna y Ruiz* [Heroický list doni T. Pinna y Ruiz]. Základ básně tvořilo setkání Twisse se španělskou rodinou Pinna y Ruiz, popsané ve Twissově předchozím cestopise po Pyrenejském poloostrově. Preston rozvinul styky mezi Twissem a dcerou tohoto domu, donou Teresou, do podoby milostné aféry, která se zkomplikovala ve chvíli, kdy Twiss oznámil svůj úmysl vydat se do Irska. Teresa byla nejen zarmoucená z blížícího se odloučení, ale obávala se i možných lákadel, kterým bude její vyvolený v Irsku vystaven, a stýskala si:

Where does my brave, my beauteous Briton rove,
That star of courtesy, that soul of love! [...]
What fair Hibernian, with superior charms,
Withholds the wanderer from Teresa's arms?²⁰⁸

Kam se to plaví můj udatný a krásný Brit,
kde bude svítit jeho hvězda a planout jeho cit? [...]
Zdali ho v Irsku okouzlí dívky svým šarmem
a on pak Terezu zanechá v čekání marném?

Preston dále chytře parafrázoval nejrůznější výroky z Twissova irského cestopisu, když z pozice Teresy vyjmenoval vše, co by mohlo jejího nápadníka v Irsku zaujmout. Nejčastěji byla pochopitelně zmiňována kouzla místních dam nejrůznějšího sociálního postavení. Celá milostná zápleтка pak byla přivedena k závěru v druhé Prestonově básni *An Heroic Answer from Richard Twiss* [Heroická odpověď Richarda Twisse]. Twiss se v ní sice přiznával k jisté přichylnosti k ženským půvabům, uklidňoval ale Teresu tím, že se v případě irských dam nemusí ničeho obávat. Ty pro něj totiž, jak ostatně uváděl i ve svém cestopise, neměly žádnou přitažlivost.²⁰⁹ Ne všem britským cestopisům o Irsku se dostalo podobně bouřlivých ohlasů. Twissovu publikaci dokonce ještě více než po padesáti letech připomněl autor již zmíněné recenze anonymních zápisků z cesty po severním Irsku z roku 1828 prodchnutých ve svém hodnocení

208 Preston, W., *An Heroic Epistle from Donna Teresa Pinna Y Ruiz, of Murcia, to Richard Twiss, Esq: Es: F. R. s. With several explanatory notes, written by himself*, Dublin 1776, s. 6.

209 Preston, W., *An Heroic Answer from Richard Twiss Esq. F.R.S. at Rotterdam to Donna Teresa Pinna y Ruiz, of Murcia*, Dublin 1776. Srov. konferenční příspěvek Finnegan, R., *Espied with Truth's Ray or Error's Jaundiced Eye: Richard Twiss's Account of Dublin in 1775*, prezentovaný na konferenci Bare bones of a fanlight Georgian Dublin, květen 2006, University College Dublin; text k dispozici na <http://repository.wit.ie/143/> (poslední náhled 18. 8. 2011).

protiirskými postoji, když tuto knihu označil za „největší urážku Irska a jeho obyvatel od Twissoových dob“.²¹⁰

Mnoho cestopisů, zejména pokud se soustředily na určitou specializovanou oblast, bylo přijímáno jako součást profesionální názorové výměny. Palčivě byl vnímán zejména stav irského školství a způsob jeho organizace. Nejdiskutovanější otázkou bylo zaštitění ideologické stránky výuky, a to buď ze strany státu, nebo ze strany církve. K tomuto problému se vyjadřovala také veřejně publikovaná zpráva skotského právníka a člena vzdělávací komise Johna Glasforda *Letter on the present state of popular education in Ireland* [Dopis o současném stavu všeobecného vzdělání v Irsku] založená na autorově cestě po Irsku z konce dvacátých let 19. století. Se závěry zprávy polemizoval z domácího pohledu autor recenze ve věstníku irské anglikánské církve. Celkově byla Glasfordova studie přijata kladně, jelikož se jednalo o dílo upozorňující na částo zanedbávanou školskou problematiku a vyzdvihnuta byla zejména autorova snaha se s irskou situací důkladně seznámit. Zároveň však bylo poukázáno na neproveditelnost Glasfordova návrhu na zavedení uniformovaného národního vzdělávacího modelu, který podle recenzentových „přeci jen zevrubnějších znalostí“ nebyl v irských složitých konfesijních podmínkách uskutečnitelný.²¹¹ Ať již za takovou reakcí stálo skutečné důkladnější povědomí recenzenta, nebo pouze jeho neochota uznat z vnějšku pocházející náhled, i zde byly centrem pozornosti faktické údaje a z nich vyvozené závěry.

U cestopisů Glasfordova typu, jejichž prvořadou úlohou bylo informovat o určitém aspektu, se pozornost čtenářů a recenzentů upínala především na jeho faktografický přínos. Uveřejněné informace však byly podstatné i u takových prací, jejichž zaměření bylo topografické či etnografické. Co bylo o navštívené zemi napsáno, bylo považováno za natolik zásadní, že se obyvatelé dané země cítili povoláni některá stanoviska různými způsoby poopravit nebo vyvrátit, a tak zlehčit věrohodnost dotyčného autora. Tyto strategie naznačují, že po celé sledované období od poloviny 18. do poloviny 19. století byly cestopisy, i přes pronikání nových literárních vlivů, akceptovány především jako zdroje poznatků, ať již prezentovaných v objektivistické podobě nebo jako subjektivní názory autora. Byly tedy přijímány jako díla, která se svým charakterem blížila spíše naučné než beletristické literatuře.

210 Srov. recenze na *Notes of a Journey in the North of Ireland in the summer of 1827* v časopise *The Literary Gazette; and Journal of Belles Lettres, Arts, Science etc.*, 1828, č. 603, s. 500.

211 *The Christian Examiner and Church of Ireland Magazine*, 8, 1829, č. 46, s. 235–242.